

mert valószínűleg a Kamarai tisztviselők beköltözése miatt helyre volt szükség. ⁵² Présházuk és hordóraktáruk lehetett a Trinitáriusoknak is egy 1789-beli rajz címe után itélve. ⁵³ A selyemraktárrá átalakítani javasolt épület azonos lehet a rend kiscelli kolostorának elkészülte előtt a Szentháromság tér táján állott ideiglenes lakával. (1738-48). ⁵⁴

Nem térünk ki e helyütt a többször említett kisebb pálinka-égetőkre - pl. az említett Krenn György is üzemelt ilyet 1827-41 között - mert méreteik a háziipar kereteit nem haladták meg. 1725-ben csak 6, 1817-ben 33 üst után fizettek az óbudaiak árendát. ⁵⁵

Textilipar

A malomiparral ellentétben a textilszálak feldolgozásának sem középkori, sem a Zichy-család tevékenységéhez fűződő hagyományai nem voltak. Legkevésbé azonban a selyem feldolgozását mérlegelték a helybeliek; márpedig ezzel kezdődött Óbuda máig is jelentős iparágának története.

A 70-es években a Kamara minden birtokán erősen szorgalmazták a selyemtenyésztést, Óbudán - nagyszámu eperfa ellenére - sehogysem fejlődött a gubó beváltás. Amikor Ferberth F. prefektust ezért felelősségre vonták, védekezésében előadta, hogy a helybeli parasztházakban külön helyiség a selyemtenyésztésre nincs, a hernyók a lakoszoba sűrű pipafüstjében megdöglenek. A valóságban a sok bibelődéssel járó munka hozama eltörpült a szőlő művelésével együtt, hogy a 80-as években gyalog hordták Óbudára a gubót a távoli, szegényebb községekből (ilyen volt Tura, Aszód, Valkó), de Óbudán nem voltak hajlandók vele foglalkozni. ⁵⁶

Ekkor történt, hogy bécsi selyemgyárosok egy csoportja - a dekonjunktura elől menekülve és a kormányzati ösztönzésnek engedve - a magyarországi selyemtenyésztő területek felé indult. Közülük többen Eszékre igyekeztek, de az ideiglenesnek szánt állomáson az óbudai fogadtatás hatására végérvényesen letelepedtek. Ferberth így akarta talán kifogni a szelet a vitorlából: támogatására mind Beywinckler József, mind sógora Höpfinger Jakob selyemszövő manufaktúrák olyan feltétel mellett maradtak, hogy helyiséget, 3 éven át 600-600 Forint segélyt és 1 500 Ft. értékű selymet kapnak egy éves hitelre. ⁵⁷ A harmadik, kisebb stílusú üzletember Frast József selyemfestő 300 Ft-tal beérte, de helyiséget ő is kapott.

Habár nem tekinthetjük rendeltetésszerűen épült létesítménynek, a teljesség kedvéért azonosítjuk a manufaktúrák kezdeti elhelyezését. Gföller 1774-beli kastély tervrajzába 1777 májusában vörös krétával bejelölték a manufaktúrák rendelkezésére bocsájtott, összesen 18 szobát és termet. ⁵⁸

Eszerint - legalábbis kezdetben - mind a kastély földszintjén és emeletén lévő vendég- és lakoszobák, mind a keleti szárny és a diszkert melletti épület eredetileg más célokat szolgáló helyiségei rendelkezésre álltak.

Később ez megváltozott. Frast valószínűleg röviddel később kiköltözött, megkapta a Föld utca és Zápor utca kereszteződése közelében lévő méntelep épületét,⁵⁹ melyet egy 1783-as renoválási felmérés már "geweste Hengsten Stallung nun aber Seiden Färberey"-ként határoz meg.⁶⁰ Egy még későbbi rajz fényképét "Kendőgyár" felirattal látták el (1792).⁶¹

1781-ben már csak a déli, kerti épület és az üvegházak voltak a selyemszövő manufaktúrák tulajdonában,⁶² ekkorra azonban a legidősebb Beywinckler fiu kivált a cégtől és Pestre tette át székhelyét.⁶³ Ekkor a két üzem mérete 28 szövőszékével és (a tulajdonosokon kívül akik részt vettek a termelésben) 57-60 foglalkoztatottal középüzemnek volt minősíthető. Végleges különválásuk 1787-ben következett be, amikor a Kamara a bérletet felmondta.⁶⁴

A Beywinckler-Höpfinger vállalkozás sikere adta az indítékot üzletbarátjuknak, a bécsi Facchini Pálnak, aki Óbudán filatóriumot állít fel, hogy a szlavoniai nyersselymet megcérnázza.⁶⁵ (40. kép) Az események - mai szemmel - példátlanul gyorsan peregtek, hiszen már II. József dinamikája érvényesült.

1780. augusztusában bizottság vizsgálta a legalkalmasabb helyet, és a Klingelmeyer, ill. Éliás malmot elvetve, a Kerti malmot jelölték ki, mert közel volt Óbudához. Még ugyanazon hónap végén tanulmányúton szemléltek meg a legnagyobb osztrák filatóriumot. A tervek azonnal elkészültek és 1781 tavaszán megindul az építkezés. Párhuzamosan Facchini építi a gépeket, melyekből kettő már áprilisban elkészül. A többszáz öles csatorna építését csakugy nem tudják befejezni, mint az ötemeletes épület berendezését. Télen gyertyafény mellett késő estig is folyt a munka. Szeptemberben tető alatt van a 23 m x 9,5 m-es alapterületű, 22 m magas gyár, de energiaellátásával kezdettől fogva bajok vannak. Végül 1782. februárjában próbaüzemelésre került sor, de ez nem sikerült kielégítően. Ennek ellenére tavasszal, tehát egy évvel az építkezés megindítása után, megindul a termelés, 60 olasz és néhány gyerek egész nyáron hitvány körülmények között gyártja a selymet. Elhelyezésükre két földszintes szányépületet húznak fel, 1782. szeptemberében a Kamara elnöke, Festetich György, 1784. októberében II. József látogatja meg a gyárat és persze nem veszik észre annak súlyos hibáit: a víz elégtelensége, a szerkezeti fogyatékoságok miatt a gépek egy része működik csak. A csatorna, a vizikerek, a belső berendezések javíthatása folyt a hátralévő időben is.⁶⁶ A 3 240 cérnázó és 1 000 csévélő orsó a viszonylag zavartalan 1787/88 gazdasági évben is csak kb. 30 mázsa (1 600 kg) fonalat állít elő, ebből is csaknem a fele osztályos áru,⁶⁷ pedig belső berendezése a kor színvonalán áll.⁶⁸ 1789-ben az engedményesek utódai - Facchini már korábban kilép a vállalkozásból - csődbe jutnak; bérlő, ill. vevő nem akad. Mivel az épület jellegénél fogva - az öt földemen keresztülhaladó hatalmas gépek számára hagyott hézagok miatt - más célra nem használható fel, fél évszázadig meddően áll az óbudai határban, míg végleg összedől és köveit széthordják.⁶⁹

A másik, sikereesebb jozefinus alapítás, a gombolyítóé. Mazzucato Ágostont 69 éves korában hozatja a császár családotól Trevisoból Bécsbe, hogy bemutassa az általa feltalált, a selyemgubó lemotollálására szolgáló gombolyítót. Három év alatt meggyőződnek annak minőségi és termelékenységi előnyeiről, és tekintélyes jövedelemmel járó szerződést köt a Kamara az idős olasszal. Ennek értelmében az Óbudán létesítendő gombolyító (deglomeratórium) vezetője köteles az ottani uradalom selyemtenyésztésének fejlesztése mellett az egész országban elterjeszteni munkamódszerét.

Lehetséges, hogy valamiféle gombolyító már korábban is létezett.⁷⁰ Mihelyt 1784-ben Mazzucato Óbudára érkezett, megkezdődött a tervezés - ismerjük sajátkezű vázlatait, Tallherr építésszel folytatott vitáit⁷⁴ és 1786-ban az épület készen állt. A félkörök által zárt téglány alaprajzu emeletes épület 40 gombolyítókatlanak adott helyet, körülötte eperfákat telepítettek. A Harrer Pál utcai épület csakugy fennmaradt, mint az eléje épített négyszögű udvart körülvevő földszintes, szokvány módon készült épületcsoport, amelyben Mazzucatot és családját, a gombolyító munkásnök szállását, valamint a gubó-, ill. selyemfonalraktárt helyezték el. Nem tudjuk hol állt elkülönítve a gubók fojtására épült kemence.⁷² 1786-89 között az üzem csakugyan a hazai tenyésztés fejlesztésének középpontjába került, mert az ország minden részéről idejöttek a kamarai selyembeváltók szakemberei és fonónői az új módszert elsajátítani; Mazzucato maga is rendszeresen látogatta a határörvidéki, dunántuli és alföldi gombolyítókat. Az üzem pl. 1787-ben nagyrészt magyar munkásnökkel 2 852 font gubóból kerekén 300 font (160 kg) selymet motollált.⁷³

A következő évek visszavetették ugyan az üzem működését, de Mazzucato 99 éves koráig, 1814-ben bekövetkezett haláláig, fia pedig 1827-ig vezeti azt, amikor is az egész magyar kamarai selyemtenyésztést bérbeveszi a bécsi Hoffman und Co. cég.⁷⁴ Mazzucato még hajlott öreg korában selyemgubóraktárt épített, kibérli az óbudai kis szigetet, és eperfaiskolát létesít rajta (1795), javaslatot tesz a filatórium hasznosítására, az északóbudai patakok vizének egyesítése útján (1803). Vizsgálatot érdemelne azonban a vejével, Roscogni Károllyal közösen létesített selyemszövő üzem helye és keletkezésének körülményei, amiről ezidőszert csak az 1807 évbéli nádori összeírás révén van tudomásunk.⁷⁵

Külön fejezetet igényelnének az óbudai zsidó kereskedők textilipari alapításai, de igazi ipari létesítmények csak kivételesen fejlődtek hatásukra. Ezért csak rövid áttekintést adunk ezekről.

Az elsők egyike Koppel Jeremiás volt, aki buda-ujlaki posztómanufaktúráját egy évvel alapítása után óbudai házába helyezte át (1779).⁷⁶ Onnan szállította a fehér katonai posztót, pokrócokat a kincstárnak. Háza alighanem a Lajos utcában volt.

A gypajuipar létrejötté utal egyébként egy posztókalló - bizonyára átmeneti jelentőségű - alapítása is. Sajnos csak egy dülönév őrizte meg egy ideig emlékét, az 1796-1830 között többször említett "auf der (illetve beym) Kotzenwalk".⁷⁷

Többet tudunk a XVIII. század utolsó negyedében kezdődő kékfestő konjunktura vállalkozóiról. Elsőjük egyike⁷⁸ az 1784-ben alapított Goldberger műhely, a máig fennmaradt törzsépületből indult ki. A kisipari kereteket jelentő 3-3 csáva és nyomóasztal semmilyen számottevő átalakítást nem igényelt. Azonban a napoleoni háborúk okozta kereslet a XIX. század elején nemcsak a kapacitás növelését eredményezte, hanem olyan olyan berendezéseket tett szükségessé, amelyek a szimpla emeletes házban már nem fértek el. 1826-ban 14 csáva és 5 nyomóasztal mellett egy kalander is szerepel a leltárban (értéke a teljes gépi berendezés 50 %-a).⁷⁹ 1817-ben már 2, 1826-ban 3 házuk van Goldbergeréknek és fokozatosan kiterjesztik tulajdonukat a Lajos utca - Perc utca - Fényes Adolf utca három frontjára, ahogyan azt Varásdy térképe mutatja. Igazi nagy manufaktúrává váló fejlődésük a XIX. század második negyedére esik, mert az 1851- és 1853 évi pesti iparkamarai jelentések 135-150 munkásról, lovakkal hajtott 6 mángorlóról, és 4 nyomógépről adnak számot.

A többi kékfestő közül mindenekelőtt Kánitz Löbl Dávidot említjük, aki Goldbergerékkal azonos körülmények között a kereskedésről fokozatosan állt át ipari tevékenységre. 1788-ban alapította saját, valószínűleg a Lajos utca páros oldalán lévő házában üzemét. Később ő is kalanderrel, 7 csávéval dolgozott, tehát kisebb manufaktúrává cseperedett.⁸⁰

A többi versenytárs közül egynek biztonsággal (Selig, Lajos u.) egynek valószínűséggel (Roskovitz, Fényes A. u.) tudjuk üzemét helyhez kötni, a többiről csak feltehető, hogy ugyanebben a környezetben működtek. Számuk a XIX. sz. elején 7 volt,⁸¹ de a 20-as évek dekonjunktúrája multán újabbak is keletkeztek.

Ezek közül hármat megemlítünk, mert Goldbergerékkal versenyezve közrejátszottak abban, hogy Óbuda ma a magyar textilnyomóipar központja. A legkisebb a Finály Simon által 1825-ben alapított üzem, akkor a Radl (Frankl) malom albérlője, később Óbudai Fehéritő néven tekintélyes nyomóüzem, a mai Selyemkikészítőgyár. A másik az 1840 után keletkezett pesti Leitner Jakab és fiai cég, Goldbergerrel azonos méretű óbudai gyára volt. Télen száz, nyáron 150-200 munkást foglalkoztatott, a szabadságharc után tönkre ment. Helyileg a Lajos utca nyugati házsorának 722-23. számú épületeiben működött. Végül a Spitzer Gerzson-féle, 1834 óta a szomszédos Ujlakon működő nyomógyár. Ez csak 1855-ben, leégése után került a Lajos utca óbudai szakaszába Leitner üresen álló épületébe, de kezdettől fogva Goldbergerék elkészítették ellenfele volt. Ebből lett a Kartonnyomógyár a Nagyszombat utca - Lajos utca sarkán, a mai Pamutkikészítőgyár.^{81/a}

A teljesség kedvéért említünk itt egy 1770-beli pamutszövet manufaktúra alapítási kísérletet, amelyre a kamara az Angol kisasszonyok (valószínűleg Miklós téren volt) majorját szándékozta bérbe adni.⁸²